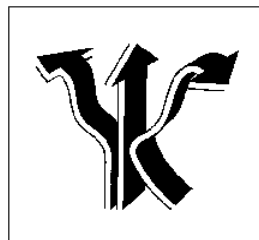

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»**

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
ДО ДИСЦИПЛІНИ**

**«ВВЕДЕННЯ В ТЕОЛОГІЮ»
(для магістрів)**

КИЇВ – 2018

Підготовлено завідувачем кафедри українознавства, православ'я та теології Мартишиним Д. С.

Затверджено на засіданні кафедри українознавства, православ'я та теології (протокол № 1 від 30 серпня 2018 року)

Мартишин Д. С. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів до дисципліни «Введення в теологію» (для магістрів). — К.: МАУП, 2018. — 14 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни «Введення в теологію», питання для самоконтролю, теми рефератів, список рекомендованої літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом
(МАУП), 2018

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Упродовж багатьох поколінь богослов'я вважалося вершиною духовних знань, яких спроміглося досягти людство. Нині воно посідає провідне місце серед гуманітарних і філософських дисциплін у європейській системі вищої освіти. Однак вивчення цієї науки має одну суттєву особливість. Специфікою теології є те, що вона має два основні виміри: внутрішній – онтологічний і зовнішній – раціонально-схоластичний. Онтологічний вимір означає, що йдеться про здатність людського розуму на інтуїтивному, містичному рівні споглядати те, що належить до трансцендентного Божественного буття. Раціонально-схоластичний рівень передбачає, що робиться спроба на раціональному рівні систематично викласти основні істини Біблійного вчення про Бога, а також про Його ставлення до людини і до створеного Ним світу. Саме в такому сенсі можливо говорити про богослов'я як про науку.

Дисципліна “Введення в теологію” є ознайомлювальним курсом з християнської теології і не передбачає поглибленого вивчення основних догматів Церкви. Але оскільки в Україні історично Східне християнство, тобто Православ'я, суттєво вплинуло і далі впливає на формування релігійного світогляду та утвердження самобутності нашого народу, то основна увага приділятиметься вивченню православно - богословської традиції, в якій починаючи з Апостолів і великих Отців Церкви всебічно розкрито найважливіші біблійні істини Божественного Одкровення.

Самостійна робота студентів денної форми навчання складається із опрацювання питань, що передбачені для самостійного опрацювання за кожною темою робочої навчальної програми, і підготовки до семінарських занять по кожній темі курсу. Самостійно опрацьовуються питання, що включені в теми семінарських занять.

Самостійна робота студентів включає наступні напрямки:

1. Самостійне опрацювання окремих розділів тематичного плану
2. Методичне забезпечення семінарської роботи студентів.
3. Теми рефератів з дисципліни ”Введення в теологію”.
4. Питання для самоконтролю знань.

САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ОКРЕМИХ РОЗДІЛІВ ТЕМАТИЧНОГО ПЛАНУ

Тема 1. Поняття про теологію (богослов'я) та релігію

1. Систематичне викладене вчення про Бога в історії Церкви.
2. Богословські дисципліни та важливі питання християнської теології.
3. Теологія в сучасному освітньому процесі.

Основна література: [14, 17, 18, 19, 26, 38]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Наука є комплексним видом пізнання, в якому домінує раціональний (абстрактно-знаковий) підхід до реальності. В залежності від сфери спрямування в науці виокремлюються філософія, гуманітарні, природничі, математичні, технічно-прикладні науки та теологія, які в свою чергу поділяються на галузеві дисципліни.

Філософія – це наука, метою якої є раціональне пізнання найбільш загальних фундаментальних проблем буття (Людина, Світ, Бог). Гуманітарні науки – це науки, метою яких є раціональне пізнання конкретних проблем буття особистості та соціуму. Природничі науки – це науки, метою яких є раціональне пізнання конкретних проблем фізичного світу. Математичні науки – це науки, метою яких є раціональне пізнання конкретних проблем математичних реальностей. Технічно-прикладні науки – це науки, метою яких є раціональне практичне застосування результатів природничих і математичних наук.

Мистецтво є комплексним видом пізнання, в якому домінує афективний (емоційно-образний) підхід до реальності. В залежності від засобів і прийомів вираження дійсності в мистецтві виокремлюються його базові види – література, живопис, архітектура, скульптура, музика, танець, які в свою чергу поділяються на різноманітні галузеві підвиди або навпаки синтезуються в різноманітні комплексні види мистецтва.

Література – це творче художньо-образне відображення реальності словесно-мовними засобами. Живопис – це творче художньо-образне відображення реальності зображувальними засобами. Архітектура – це творче художньо-образне відображення реальності будівними засобами. Скульптура – це творче художньо-образне відображення реальності засобами пластики. Музика – це творче художньо-образне відображення реальності звуковими засобами. Танець – це творче художньо-образне відображення реальності засобами тілесного руху.

Містика є комплексним видом пізнання, в якому домінує інтуїтивно-досвідний підхід до реальності, яка розглядається як втілення принципово прихованого та утаємниченого абсолютного сакрального Буття. За критерієм суб'єктності вирізняють індивідуальні та групові види містичного підходу, кожен з яких в свою чергу може поділятися на підвиди в залежності від

світоглядної орієнтації суб'єктів. Для раціонального та афективного підходів в цілому властиве позитивне «одновимірне» сприймання реальності, пояснення та витлумачення її з неї самої. Тому в рамках кардинально апофатичного містицизму їх засоби та результати піддаються нищівній критиці та навіть повному запереченню як вкрай обмежені та неадекватні.

Спробою подолати недоліки вищеописаних пізнавальних підходів і таки досягти адекватного знання є теологія, як принципово синтетичний, раціонально-афективно-містичний спосіб пізнання екзистенційних (смысловиттєвих) проблем особистості та соціуму, який керується абсолютним авторитетом певного релігійного Одкровення.

В залежності від видів Одкровення розрізняють наступні основні види теології – природну та надприродну, які в свою чергу розподіляються на різноманітні підвиди (догматика, моральна теологія, каноніка, апологетика тощо).

В теології природна обмеженість людського суб'єкта в його раціональному, афективному та інтуїтивно-досвідному аспектах долається через їх гармонійно-органічне поєднання в тотальному спрямуванні до Абсолюту, який як самодостатня, універсальна та вседосконала Істина безпосередньо відкриває Себе людині, цілком задовольняючи її пізнавальні потреби та навіть перевершуючи їх. Саме божественне Одкровення є джерелом і непорушним гарантом віри в повну адекватність теологічного пізнання, його догматичний гносеологічний статус.

Психологічною основою теології, яка дозволяє синтезувати три настільки різні види пізнання як наука, мистецтво, містика в єдине ціле, є специфічна релігійна інтуїція, яка надихається та прагне керуватися виключно божественним Одкровенням. В теології ця релігійна інтуїція називається вірою. Переважно фідеїстичний характер теології означає необхідне обмеження та підпорядкування їй усіх інших видів інтуїції та способів пізнання, які на них ґрунтуються.

За головним об'єктом пізнання теологія є інтегрально спрямована на пізнання Бога, який виступає першопричиною, сенсом і кінцевою метою для всього сущого. Тому пізнання Бога передбачає всеохопне пізнання всієї створеної Ним реальності.

Отже, виходячи з усього вищевикладеного, теологічне пізнання слід розглядати як найбільш досконале в загальній ієрархії комплексних видів пізнання. У цілому для відсторонено-аналітичного розгляду за характером своїх підходів і результатів теологія видається найбільш універсальним, адекватним і верифікованим видом пізнання реальності.

Тема 2. Християнство як релігія

1. Боголюдина Ісус Христос — Спаситель людства.
2. Боговтілення, Хрест, Воскресіння і Вознесіння.
3. Проголошення та проповідь Євангелія.

Основна література: [14, 19, 21, 63, 65, 66]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

В релігієзнавстві та апологетиці розглядається проблема історичності засновника християнства. Є три основні теорії, які пропонують свої шляхи вирішення питання історичного існування Ісуса Христа.

Міфологічна теорія. Виникла в середині ХІХ ст. Розроблялась в працях Б. Бауера, А. Дрекса, Р. Віппера та ін. Вони стверджували, що Ісус Христос насправді не існував, але був придуманий невідомими авторами християнських євангелій на основі чисельних запозичень з релігійних вірувань народів Африки, Індії, Близького Сходу в ІІ-ІІІ ст. н. е. Ісус Христос — це міфологічна, вигадана, казкова, але не реальна особа. На сьогодні в релігієзнавчій науці ця теорія вважається необґрунтованою та упередженою.

Історична теорія. Сформувалась як відповідь на міфологічну теорію. Представлена в роботах таких світських вчених як Ф. Енгельс, Д. Штраус, Е. Ренан, К. Каутский, Дж. Фрезер, А. Робертсон та ін. Вони вважають Ісуса Христа реальною історичною людською особистістю, яка дійсно жила в І ст. в Палестині, проповідувала, зібрала групу послідовників, вступила в конфлікт з садукеями і фарисеями, була засуджена до страти іудейським Синедріоном і римським прокуратором Понтієм Пілатом, розп'ята на хресті на горі Голгофа біля м. Єрусалим. Разом з тим в цій теорії не сприймаються і відкидаються як неправдиві новозавітні повідомлення про божественність Ісуса Христа та будь-які надприродні події (чудеса) з його життя.

Вагомим свідченням, своєрідним «речовим доказом» на користь історичності Ісуса Христа та його смерті на хресті є наявність Туринської плащаниці. Туринська Плащаниця являє собою льняне полотно прямокутної форми розміром 4,36 м. довжини на 1,1 м. ширини. Християни вірять, що це полотно є саме той саван, в який за єврейським поховальним звичаєм праведний Іосиф з Аримафеї загорнув тіло знятого з хреста Ісуса перед тим як поклав його до гробниці (Мф. 27:59-60). Сьогодні плащаниця перебуває у соборі Святого Іоана Хрестителя м. Турин (Італія). На савані знаходиться негативний відбиток померлого чоловіка зі слідами ран від серії тортур, які закінчилися його розп'яттям, також є залишки крові померлого. Досі науковці не можуть пояснити, яким чином могло утворитися це зображення. Аналізи самої тканини, а також рослинних і мінеральних решток на ній, чітко вказують на час і місце походження плащаниці — І ст. н. е., м. Єрусалим. Сліди ран на тілі померлого з анатомічною точністю відповідають тим ранам, які описані в євангельській розповіді про муки і хресну смерть Царя Іудейського. Зображення обличчя на Плащаниці з фотографічною точністю відповідає християнській іконографічній традиції зображення Месії.

Біблійно-богословське вчення. Цілком спирається на віру в Божественне Одкровення, розглядаючи наукові дані як важливі, але принципово недостатні, другорядні і допоміжні за своїм значенням. Згідно Біблійної розповіді та християнсько-богословської традиції Ісус Христос — це не просто реальна людина, релігійний вчитель і проповідник; Він є боголюдина

(Бог і людина поєднані в одній Божественній іпостасі), Творець, Спаситель, Суддя, Цар неба і землі.

Згідно християнського віровчення пришествя в світ Ісуса Христа є центральною і головною подією світової історії. Здійснюється за промислом Божим, згідно провіщень старозавітних пророків, шляхом чудодійного втілення другої іпостасі Святої Трійці Сина Божого по волі Отця від Духа Святого та згоди Діви Марії.

Ісус проповідував пришествя Царства Небесного для всіх народів, закликав людей до покаяння та очищення від гріхів, заповідав любов до Бога і ближнього, віру в Нього як Месію, Царя і Сина Божого.

Тема 3 . Християнська віра та пошук Бога

1. Пошук Бога та сенс життя.
2. Християнська віра: пошук, сумніви, богословські роздуми та духовне життя.
3. Теологія як система цінностей Християнської Церкви та реалізм життя самого Христа.

Основна література: [5, 19, 21, 40, 42, 46, 48]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Християнський образ життя полягає в особистому спілкуванні з Богом, виконанні Його заповідей. Головною і найбільшою заповіддю, яка обіймає всі інші, є двоєдина заповідь любові до Бога і ближнього:

«Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять» (Мф. 22:36-40).

Ці заповіді спочатку були конкретизовані в десяти старозавітних заповідях пророка Мойсея:

1. *Я Господь, Бог твій, Який вивів тебе з землі Єгипетської, з дому рабства; нехай не буде в тебе інших богів перед лицем Моїм.*

2. *Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у воді нижче землі; не поклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог ревнитель, Який карає дітей за провину батьків до третього і четвертого роду тих, які ненавидять Мене, і творить милість до тисячі родів тим, що люблять Мене і дотримуються заповідей Моїх.*

3. *Не промовляй імені Господа, Бога твого, марно, тому що Господь не залишить без покарання того, хто промовляє ім'я Його марно.*

4. *Пам'ятай день суботній, щоб святити його; шість днів працєю і виконуй (у них) усякі справи твої, а день сьомий — субота Господу Богу твоєму: не роби в цей день ніякої справи ні ти, ні син твій, ні дочка твоя, ні раб твій, ні рабиня твоя, ні худоба твоя, ні прибулець, який в оселях твоїх; бо за шість днів створив Господь небо і землю, море й усе, що в них, а у день сьомий спочив; тому благословив Господь день суботній і освятив його.*

5. Шануй батька твого і матір твою, (щоб тобі було добре і) щоб продовжилися дні твої на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі.

6. Не вбивай.

7. Не перелюбствуй.

8. Не кради.

9. Не говори неправдивого свідчення на ближнього твого.

10. Не бажай дому ближнього твого; не бажай дружини ближнього твого, (ні поля його,) ні раба його, ні рабині його, ні вола його, ні осла його, (ні всякої худоби його,) нічого, що у ближнього твого (Вих. 20:2-17; Втор. 5:6-21).

Ісус Христос остаточно удосконалив Закон Мойсея, доповнивши його Заповідями блаженства:

1. Блаженні убогі духом, бо їхнє є Царство Небесне.

2. Блаженні ті, що плачуть, бо вони втішаться.

3. Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю.

4. Блаженні ті, що прагнуть і жадають правди, бо вони наситяться.

5. Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть.

6. Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать.

7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.

8. Блаженні гнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне.

9. Блаженні ви, коли ганьбитимуть вас і гнатимуть, і зводитимуть на вас усяке лихослів'я та наклепи через Мене. Радуйтеся і веселіться, бо велика нагорода ваша на небесах: так гнали і пророків, які були до вас (Мф. 5:3-12, Лк. 6:20-23).

Практичне виконання заповідей Божих є шляхом праведності чи доброчесності. Всі християнські доброчесності є втіленням єдиної універсальної чесноти — любові. Любов розуміється як особисте поєднання з Богом і ближніми через цілковиту жертвну самовіддачу. Досконалим втіленням любові є Ісус Христос, в уподібненні якому і полягає сутнісний зміст життя християнина.

Оскільки грішні люди власними силами не спроможні досягти не те що християнської досконалості, але й елементарного рівня праведності, вони потребують благодатної допомоги від Бога. Для отримання Божої благодаті християни використовують ті засоби, якими володіє Церква.

Першим з них є молитва, яка є особистим спілкування з Богом Отцем через Ісуса Христа в Дусі Святому. Христос закликає віруючих молитися завжди, за усіх життєвих обставин. Головною християнською молитвою є молитва «Отче наш», яка була дана самим Христом як взірець для наслідування.

«Отче наш, Суций на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє; нехай буде воля Твоя, і на землі, як на небі. Хліб наш насущний дай нам на цей день; і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого» (Мф. 6:9-13, Лк. 11:2-4).

Іншими необхідними засобами отримання благодаті для всіх християн, за виключенням частини протестантів, вважаються таїнства — встановлені Христом церковні священнодійства, в результаті яких Бог дарує віруючим свою благодать. Виділяють сім основних таїнств.

1. Хрещення — таїнство, в якому віруючий при триразовому зануренні в воду в ім'я Отця, Сина і Святого Духа очищається від гріхів і благодатно народжується у Христі як член Церкви.

2. Миропомазання — таїнство, в якому через помазання тіла освяченим миром віруючий отримує дари Святого Духа, необхідні йому для укріплення і зростання в духовному житті.

3. Сповідь чи покаєння — таїнство, в якому віруючий перед священником щиро сердно просить Бога очистити його від скоєних гріхів і отримує прощення від імені Ісуса Христа.

4. Євхаристія чи причастя — головне християнське таїнство, в якому віруючий споживає самі людські Тіло і Кров Ісуса Христа заради поєднання з Богом.

5. Священство — таїнство, в якому через єпископське покладання рук благодаттю Божою віруючий возводиться в сан священнослужителя — диякона, священника, єпископа.

6. Шлюб чи вінчання — таїнство, в якому Бог благословляє взаємну згоду нареченого і нареченої, утворюючи християнську сім'ю, в якій вони стають однією плоттю за образом Христа і Церкви.

7. Єлеосвячення чи соборування — таїнство, в якому Бог через помазання тіла освяченим елеєм дарує віруючому свою благодать для душевного і тілесного зцілення.

Тема 4. Життя Християнської Церкви

1. Заснування Церкви.
2. Особливості організації церковного життя.
3. Священство: основні ієрархічні шаблі.

Основна література: [19, 44, 55, 66, 67, 84]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 18, 23]

Основними напрямками християнства є давньосхідне християнство, православ'я, католицизм і протестантизм.

Давньосхідне християнство — це давні східні церкви, які не визнають рішень Халкідонського та всіх наступних Вселенських соборів православної і католицької церков. До давньосхідних церков, які підтримують євхаристійне спілкування, відносять: Вірменську апостольську церкву, Коптську православну церкву, Ефіопську православну церкву, Еритрейську православну церкву, Сирійську православну церкву та Індійську Малабарську православну церкву. На відміну від ортодоксального діафізитства в христології вони стоять на позиції монофізитства чи міафізитства, тобто сповідують у Христі не дві (Божу і людську), а одну

Божественну природу.

Особливе місце серед давньосхідних церков займає Асирійська церква Сходу, яка сповідує несторіанство; тому визнає лише два перших Вселенських собори та не має євхаристійного спілкування з жодною іншою церквою.

Організаційною особливістю православ'я є чіткий ієрархічний розподіл віруючих на мирян і духовенство, яке в свою чергу розподіляється на три священні сани — дияконів, священників і єпископів. Також духовенство поділяється на біле (одружені диякони і священники) та чорне (представники всіх трьох священних санів, які прийняли чернецтво і дали обітницю безшлюбності). Виняткову роль в Православній Церкві виконує монашество, яке утворює дуже впливову верству віруючого народу.

Серцевиною православного богослужіння є таїнство Євхаристії. Поклоняючись єдиному Богу, православні почитають хрест, Богородицю, ангелів, святих, їх мощі, ікони та інші святині. Сподіваючись на безкінечне милосердя Боже, моляться за померлих єдиновірців.

Католицизм — єдина централізована християнська спільнота, очолювана Папою Римським. Остаточно сформувалась в середині XI ст. внаслідок відходу від православної церкви. Центром католицизму є держава-місто Ватикан у Римі, а органом управління — Святий Престол (Папа Римський разом з Римською курією). Специфічними положеннями католицького віровчення є: вчення про Папу Римського — наступника апостола Петра (князя апостолів), на якому Христос збудував свою церкву, намісника Христа на землі, видимого главу церкви, пастиря і вчителя всіх християн; догмат про непомильність всіх рішень Папи Римського в справах віри і моралі, які він проголошує урочисто *ex cathedra* (з кафедри), їх обов'язковість для всіх християн; догмат про походження Святого Духа не лише від Бога Отця, але і від Бога Сина (*Filioque*); реальне розрізнення у Бога лише сутності та іпостасей, заперечення наявності Божої енергії; вчення про створеність спасаючої благодаті; вчення про індульгенцію як звільнення людини від тимчасової кари за розкаяні і прощені гріхи, що здійснюється церквою, яка правомочно розподіляє плоди викуплення і роздає задоволення зі скарбниці заслуг Христа і святих; вчення про невичерпну скарбницю надналежних добрих справ, яка утворилася в результаті заслуг Христа, Богоматері і святих, знаходиться у розпорядженні церкви і дає їй право надавати індульгенції; догмат про чистилище — особливе місце-стан між раєм і пеклом, до якого потрапляють душі грішників, що покались, але не заслужили спасіння за свого земного життя, для того щоб увійти до раю, вони очищуються там від гріхів спеціальним вогнем; догмат про непорочне зачаття Діви Марії та догмат про її тілесне вознесіння на небо.

Канонічно-організаційними особливостями католицизму є обов'язкова безшлюбність всього духовенства (целібат), наявність інституту кардиналів окрім інших священницьких ступенів (дияконів, священників, єпископів), діяльність розгалуженої системи монашеских орденів, визнання Вселенськими чотирнадцяти соборів, які були скликані католицькою церквою після її відходу від православної.

Протестантизм — напрям християнства, який відокремився від католицизму внаслідок релігійно-суспільного руху Реформації започаткованого Мартіном Лютером на початку XVI ст. В зв'язку з чисельними поділами являє собою умовну і доволі строкату сукупність християнських спільнот: лютеранство (євангелічне християнство), кальвінізм (реформатство), англіканство, баптизм, харизмати, методизм, адвентизм, п'ятидесятництво тощо.

Всі протестанти поділяють наступні базові богословські положення. Внаслідок гріхопадіння людина спотворила в собі образ Божий, стала абсолютно гріховною і не здатною творити добро. Тому вона нічого не може зробити для власного спасіння. Спасіння можливе тільки силою Божого втручання. Спасіння людини здійснюється викупною жертвою Ісуса Христа лише по милостивому дару Божої благодаті (*sola gratia*) без жодних людських заслуг. Людина спасається виключно особистою вірою у викупну жертву Ісуса Христа (*sola fide*) незалежно від будь-яких добрих справ. Єдиним джерелом віри є Священне Писання (*sola Scriptura*), читати і тлумачити яке має право кожен віруючий. При цьому заперечується священний авторитет церковного Передання, як і самої Церкви в справі розуміння Божого Одкровення. Заперечується католицька концепція надналежних заслуг, в зв'язку з чим не визнається існування чистилища як особливого місця посмертного перебування людських душ.

В організаційному плані відкидається особливий стан духовенства як зайвий і шкідливий посередник між Богом і віруючими. Натомість проголошується рівне священницьке достоїнство всіх віруючих перед Богом. Тому церковна ієрархія і монашество заперечуються, замість покаяння перед священнослужителями і відпущення ними гріхів наголошується на безпосередньому покаянні перед Богом. Підкреслюється, що єдиним посередником між Богом і людиною є Ісус Христос (*solus Christus*).

Протестанти виступають за спрощення та здешевлення культу, відкидають молитву за померлих, шанування Богородиці, ангелів і святих, почитання мощей, ікон та інших святинь. Все це є виявом протестантської доктрини *soli Deo gloria*, згідно якої людина повинна шанувати і поклонятися лише одному Богу. Чільне місце в протестантських богослужіннях займають читання Біблії і проповідь, які супроводжуються індивідуальними і колективними молитвами, співом псалмів і релігійних гімнів. Служби ведуться на місцевих мовах.

Тема 5. Священне Предання Церкви та Святе Письмо

1. Божественне Одкровення.
2. Структура і склад Біблії.
3. Старий та Новий Завіт.

Основна література: [1, 19, 28, 56, 62, 70, 75]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Джерелами християнського віровчення та способу життя є Священне Писання та Священне Передання.

Священне Писання або Біблія являє собою збірку різноманітних текстів, які були написані з XV ст. до н. е. до I ст. н. е. на давньоєврейській, арамейській та давньогрецькій мовах. Християни шанують Біблію як записане істинне і остаточне слово Боже, яке Бог особисто повідомляв святим людям (пророкам, апостолам) заради спасіння всіх людей. Тому всі книги Біблії вважаються богонатхненними та/чи богоодкровенними. Згідно християнського віровчення все Священне Писання є формою Божого Одкровення. В своїй сукупності біблійні книги описують історію людства і всього суцього з моменту його створення і до другого пришествя Христа. Сутнісним змістом світової історії є Завіт (союз, договір) між Богом і людьми. Тому Біблія — це книга Завіту.

Священне Писання християн поділяється на дві основні частини — Старий Завіт і Новий Завіт. Кожна з них в свою чергу складається з певного числа окремих книг. Перелік всіх книг Біблії називається канонем Священного Писання. Кількість книг в християнських виданнях Біблії відрізняється в залежності від конфесії. Так згідно протестантського канону Священне Писання складається лише з 66 книг, згідно католицького — з 72, згідно православного — з 77. Проте відмінності у біблійному каноні стосуються лише переліку книг Старого Завіту. Всі християнські напрями відносять до Нового Завіту 27 книг — 4 Євангелія (від Матвія, Марка, Луки та Іоана), 21 Послання апостолів (14 з яких належать апостолу Павлу), Дії апостолів та Одкровення Іоана Богослова.

Окрім канонічних писань також відомі неканонічні чи апокрифічні, які свого часу хоча й претендували на те щоб ввійти до складу Біблії, проте не були туди включені Церквою з причини їх невідповідності апостольському християнському віровченню. Авторами цих творів часто були послідовники гностицизму. На сьогодні залишилось близько 100 старозавітних і 100 новозавітних апокрифічних текстів.

Старий Завіт, який також є священним текстом іудеїв (Танах) за змістом поділяється на чотири групи книг: П'ятикнижжя Мойсея, історичні, пророцькі та учительні. В П'ятикнижжі розповідається про створення світу і людини Богом, гріхопадіння перших людей та їх вигнання з Раю, всесвітній потоп, створення богообраного єврейського народу з роду Авраама, звільнення євреїв з єгипетського полону та дарування Божого Закону (десяти заповідей) через пророка Мойсея на горі Синай. Так було укладено Старий Завіт — Завіт Закону між Яхве і давніми іудеями. Історичні книги висвітлюють історію єврейського народу протягом майже всього першого тисячоліття до н. е. — історію релігійних подвигів і зрад, відпадиння від Бога і повернення до нього, історію очікування Месії. В пророчих та учительних книгах ставляться питання відповідальності євреїв як богообраного народу перед Богом за виконання ними умов Завіту, засуджуються беззаконня, вихваляється праведність, підтримуються месіанські очікування перед обличчям трагічних історичних випробувань.

Кульмінаційною подією біблійної історії є пришествя в світ обіцяного в Старому Завіті Месії і Спасителя людства — Боголюдини Ісуса Христа. Йому, його життю та проповіді присвячений весь Новий Завіт. Якщо Старий Завіт — це Завіт Закону між Богом Суддею та його народом, то Новий Завіт — це Завіт в плоті і крові Самого Сина Божого, який став людиною, прийняв муки, хресну

смерть і воскрес заради спасіння не одного, але всіх народів, Завіт між Богом Отцем і всім людством, Завіт не Справедливості, але Любові. Згідно християнського Передання старозавітна історія і сам Старий Завіт провіденційно підготували настання новозавітних подій і благої вісті Євангелій. Зміст Старого Завіту цілком розкривається в Новому Завіті. Тому Старий Завіт може бути адекватно зрозумілим лише з точки зору Нового Завіту, в світлі проповіді Христової. Таким чином з Новим Завітом Божественне Одкровення досягає своєї остаточної завершеності і повноти.

Священне Передання чи Переказ — це вся традиція християнського віровчення та образу життя, в контексті яких власне можливе істинне тлумачення Священного Писання; синонім Божого Одкровення. У вузькому розумінні під Переданням розуміються всі складові християнської традиції за виключенням біблійних текстів — догматичні та канонічні постанови церковних соборів, богослужбові (літургійні) тексти, таїнства і обряди, звичаї церковного життя, форми та прийоми аскетичної практики, твори святих Отців, житія святих, церковне мистецтво, а також благодатно-інституційні механізми їх сприйняття, збереження і передачі. Для давньосхідних, православних і католицьких церков Священне Передання є основою християнського життя, хоча вони по різному розуміють його обсяг і зміст, тоді як протестантські деномінації такою основою визнають лише Священне Писання, заперечуючи божественне походження і авторитет церковного Переказу.

Тема 6. Питання Богопізнання та духовне життя християнина

1. Життя за Святою Трійцею.
2. Творець і створіння.
3. Гріх і зло.
4. Преображення людини.

Основна література: [19, 34, 63, 69, 73, 76]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Положення християнського віровчення називаються догматами. За вченням Церкви, догмати — це богоодкровенні, церковні, рятівні істини, сповідання яких є необхідним для всіх християн. Догматичні істини можуть бути сприйняті людиною лише вірою за допомогою благодаті Божої. Власне прийняття догматичного вчення Церкви і життя згідно з ним є принциповим критерієм належності людини до християнства.

Все християнське віровчення викладене в Священному Писанні та Священному Переданні. Основні ж положення віри були лаконічно сформульовані і затверджені на Вселенських соборах в ході боротьби Церкви з різноманітними єретичними вченнями (аріанством, македоніанством, несторіанством, монофізитством, монофелітством, іконоборством тощо). Особливе місце серед соборних постанов Церкви займають догматичні рішення I Нікейського і II Константинопольського Вселенських соборів. На

них було схвалено християнський Символ віри, який ще називається Нікео-Константинопольським. Символ віри складається з дванадцяти членів.

1. Вірую в Єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.

2. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, Який від Отця народжений перше всіх віків. Світло від Світла, Бога Істинного від Бога Істинного, рожденного, нествореного, єдиносущного з Отцем, через Якого все сталося.

3. Який заради нас, людей, і заради нашого спасіння зійшов з небес, і втілювався від Духа Святого і Марії Діви, і став людиною.

4. Розп'ятий же був за нас при Понтійському Пилаті, і страждав, і був похований.

5. І воскрес на третій день, згідно Писань.

6. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця.

7. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця.

8. І в Духа Святого, Господа Животворящого, Який від Отця походить, Йому ж з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, і Який говорив через пророків.

9. В Єдину, Святу Соборну і Апостольську Церкву.

10. Сповідую єдине хрещення на відпущення гріхів.

11. Чекаю воскресіння мертвих.

12. І життя майбутнього віку.

Амінь.

В богослужбовій практиці Символ віри промовляється у спільних і приватних моліннях, проголошується під час літургії. Сповідання Символу Віри є обов'язковим при здійсненні Таїнства Хрещення, завдяки якому людина долучається до християнської Церкви.

Отже, християни вірують в єдиного Бога Трійцю — Отця, Сина і Святого Духа; єдиного за сутністю і троїстого за іпостасями чи особами.

За своєю сутністю Бог є вседосконалим, тобто святим, єдиним, істинним, благим, милостивим, вірним, прекрасним, праведним, мудрим, всезнаючим, всемогутнім, всюдисущим, вічним, безтілесним духом.

Бог Отець передвічно (поза часом і простором) народжує Сина і виводить Святого Духа. Іпостасі Божі живуть одна заради іншої, перебуваючи у досконалій взаємопроникній і нероздільній єдності. Як підкреслюється в християнському богослов'ї, і за сутнісним змістом і за способом існування осіб «Бог є Любов» (Ін. 4:8).

Своєю всемогутньою і премудрою волею благий Бог з нічого створив все, що існує, — ангелів, людей і весь космос. Він досконало влаштував все створене суще як свій храм та промислительно піклується про нього — зберігає та підтримує в існуванні, керує, направляє до мети згідно природі кожного створіння. Бог є Творцем, Промислителем, Суддею і Владикою для свого творіння. За предвічним замислом Божим метою творіння є благодатне

поєднання з Богом. Бог Любов, який з любові створив все суще, хоче подарувати своєму творінню Самого Себе.

Центральною істотою створеного світу є людина. Вона створена Богом за Його образом і подобою для того, щоб пізнавати Його, служити і поклонятися Йому. Людина — священик в храмі творіння Божого. Як образ Божий вона має розумну, вільну душу, здібна і покликана до пізнання, добротності, творчості і управління.

Нажаль, перші люди, Адам і Єва, зловжили даною їм від Бога свободою і порушили Божу заповідь. Відбулось гріхопадіння — з'явилося зло. Зло не було створене Богом і не має власної сутності, воно — лише помилка створеної волі, її протиприродне спрямування проти волі Бога. Наслідками зла стали всілякі деструктивні процеси і явища (тління, страждання і смерть), яких не було в первозданному світі. Через гріхопадіння всі нащадки Адама і Єви народжуються тлінними, смертними і схильними до гріха, сприймаючи від своїх прабатьків спотворену гріхом людську природу; а весь світ охоплюється тлінням і смертю. Внаслідок гріхопадіння людина і весь світ опинилися в протиприродному стані. Тому метою християнського життя є повернення до Бога, неодмінною умовою чого є перемога над гріхом, цілковите подолання тління і смерті.

Проте спочатку зло виникає не в людському, а в ангельському світі. Один з ангелів, диявол чи сатана, возгордився, захотів стати як Бог і повстав проти свого Творця. Частина ангелів підтримала диявола. За це повсталі ангели (біси) були вигнані з неба — місця особливо наближеного до Бога, яке від початку було населене ангелами. Саме сатана спокусив перших людей вчинити гріх проти Бога і продовжує спокушати їх нащадків. Тому непримиренна боротьба з диявольськими спокусами є неодмінною складовою земного християнського життя.

Тема 8. Вивчення богословської думки святих отців Церкви

1. Духовна спадщина святих отців Церкви.
2. Вивчення духовних творів святих отців Церкви.
3. Актуалізація теології святих отців у церковному житті.

Основна література: [7, 19, 33, 44, 54, 68].

Додаткова література: [2, 6, 9, 18, 23].

Праця отців Церкви власне й полягала в тому, щоб ствердити в свідомості віруючих переданні від апостолів істини віри, знайшовши точну форму для їх виразу та підтвердивши їх правильність шляхом обґрунтування їх у думці в боротьбі проти ересей. Догмати, звернені до нашого розуму; – це доступні для розуму вирази тої реальності, яка перевищує наше розуміння. Вони не є повним визначенням істин, що відносяться до Бога та Боголюдини, але їх описанням, тому що визначення того, що відноситься до Абсолюту неможливе. Догмати не дають нам логічного пізнання Бога. Вони є лише вказівками на правильність певних інтенцій у нашому розумінні Бога. Таким

чином догмати є деякий засіб, чи деяке розумове знаряддя, яке дає нам можливість приймати участь у житті Церкви, деякий свідок Церкви, її зовнішня межа чи вірніше ті вузькі ворота, які в світлі Передання, як житті в Дусі Святому, ведуть до пізнання істини. Але догмат чітко визначає, що інші розуміння Істини, яка залишається таємницею, є невірними. Християнська думка не претендує на повне розкриття Істини, й усі спроби це зробити вважає в своїй основі хибними, тому що абсурдно намагатися охопити в поняттях те, що їх перевищує.

Хоча християнське одкровення є трансцендентним і для розуму і для чуттів, воно ні того ні іншого не виключає. Навпаки, воно і розум і чуття перетворює в світлі Духа Святого, тим самим сприяючи найповнішому розкриттю всіх здатностей як розуму так і чуттів. Принципова понадмисленність християнського одкровення, що постійно підкреслюється в патристиці, таким чином зовсім не означає його цілковитої немисленності, його ірраціональності. Навпаки, саме цей понадрозумовий статус християнського одкровення дає можливість розуму самим повним чином реалізувати всі свої пізнавальні можливості, сходячи до цієї понадрозумовості. Саме прагнення розуму осягнути те, що вище його, об'єктивно сприяє цілковитій актуалізації його потенцій, що цілком діалектично виправдано. Адже, розумове за своїм смислом і фактом для своєї мислимості та існування вимагає понадрозумового як свого конституюючого іншого.

В патристиці, як і в християнстві в цілому, відсутнє взаємозаперечення та протистояння розумового та понадрозумового, знання та віри, але, навпаки, стверджується їх нероздільна єдність. «Вірую, щоб знати, й знаю, щоб вірувати», – ця формула блаж. Августина яскраво свідчить про те, що пізнання в патристиці представляє собою діалектичний синтез віри й знання, понадраціонального й раціонального. Воно є віданням, яке рівноправно вміщує в себе і віру і знання й не може існувати ні без віри ні без знань. Тому що вірувати можна тільки тоді, коли знаєш, в що потрібно вірувати, а знати можна тільки тоді, коли віруєш, що об'єкт знання дійсно існує. Як бачимо, це найпростіший, й до того ж чисто логічний, цілком невірочительний синтез, хоча ми й знаходимо його втіленим у певному віровченні.

Отже, світогляд отців Церкви не можна назвати ні чисто богословським ні чисто філософським. Воно представляє собою гармонійне об'єднання богослов'я та філософії, віри й знання. При цьому віра й знання в ньому об'єднані в нерозривній єдності та містичній тотожності, утворюючи щось на подібну раціональної віри чи віруючого знання. При такій єдності, кожен з цих компонентів займає властиве йому місце, сферу застосування й не може бути зведений до іншого.

Тема 9. Місія Церкви в сучасному світі

1. Місія Церкви в сучасному світі.
2. Теологія та глобальні виклики світу: осмислення проблем.

3. Православна відповідь на глобальну кризу сучасності.

Основна література: [15, 16, 19, 42, 44, 47, 55, 61]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Сьогодні людство живе в світі секулярному й сцієнтизованому. Стрімкий розвиток людської цивілізації суттєво ускладнює в останні часи існування релігійного світогляду та способу життя. Прагнучи уникнути як консервативно-фундаменталістського ізоляціонізму, так і ліберально-релятивістського модернізму, православна Церква формує своє відношення до науково-технічних досягнень в широкому контексті глобальних цивілізаційних процесів сучасності. Розуміння НТП як складова частина входить до її загального відношення до сучасних умов існування людства.

Сучасна православна Церква своїм головним зняряддям відповіді на виклик сучасності вважає теологію в її модернізованому варіанті. На думку митрополита Івана (Зізіуласа): “Богослов’я є необхідною умовою виживання Православної Церкви в новому тисячолітті. Й у цьому сенсі його значення буде лише збільшуватися. Саме в богослов’ї сила Православної Церкви. Православне богослов’я не повинно боятися діалогу з будь-ким. Його обов’язок – вступити у діалог. Це єдиний шлях підтвердити його унікальність, його важливість, його необхідність. Це єдиний шлях, який дозволить уникнути перетворення Православної Церкви в гетто”.

Для ефективності діалогу з сучасним світом богослов’я має переглянути свою мову. Не змінюючи і не додаючи нічого до змісту догматів, їх потрібно витлумачити в сучасних екзистенційних категоріях. За переконанням митрополита, це дасть змогу з православних позицій висвітлити проблеми сучасності так, щоб це було зрозумілим і переконливим для людини ХХІ ст. “Православ’я повинно відповідати на проблеми культури, звертаючись не до етики, але до догматів. Це означає, що воно повинне інтерпретувати свою догматику екзистенційно”.

У своєму осмисленні й оцінці всієї сучасної реальності теологія керується принципово теоцентричним поглядом на сутнє. Згідно до цього традиційно-християнського погляду, сутнє являє собою кардинально ієрархічну, гармонійну й цілісну структуру. На найвищому щаблі цієї структури знаходиться трансцендентний особистісний Бог, як її абсолютний Творець, Володар і Промислитель. Все створене сутнє в різній мірі співвідноситься й співобразується з Богом як зі своїм першообразом. В цьому співвідношенні природа виступає як принципово єдина, унікальна й відкрита по відношенню до Бога гармонійна цілісність, а людина – як найдосконаліший з усього творіння образ Божий, тобто як цілісна розумно-вільна особистість, яка повністю відповідає за своє життя перед своїм Творцем. «Православ’я не розглядає природу, що нас оточує, осібно, як замкнену структуру. Рослинний, тваринний й людський світи взаємопов’язані. З християнської точки зору природа є не вмістилище ресурсів, що призначені для егоїстичного й безвідповідального споживання, але дім, де людина є не хазяїном, а домоправителем, а також храм, де вона –

священик, який, між тим, служить не природі, а єдиному Творцю. В основі розуміння природи як храму лежить ідея теоцентризму: Бог, який дає «всьому життя і подих і все» (Діян. 17:25) є Джерелом буття. Тому саме життя в багатоманітних його проявах носить священний характер, являючись Божим даром, поспання якого є викликом, що кинутий не тільки божественному творінню, але й Самому Господу» (Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви). Таким чином, вихідними положеннями відношення сучасної християнської теології до НТП є триєдність абсолютного теоцентризму й зумовлених ним антропологічного персоналізму й натуралістичного холізму.

Виходячи саме з цієї триєдиної метафізико-богословської перспективи, християнство розглядає й оцінює сучасну цивілізацію як в загальному, так і в усіх конкретних її аспектах. Все в ній, що за своїм змістом відповідає вищевикладеним принципам, оцінюється позитивно; все ж, що відбувається всупереч ним, отримує негативну оцінку. При цьому у всякій реальності, що розглядається, виділяється два суттєвих аспекти її буття – аспект загального змісту або природи (субстанції), й аспект унікальної процесуальної даності або існування (екзистенції). Якщо реальність розглядається в першому аспекті, то вона майже завжди оцінюється позитивно, вже хоча б через своє божественне походження (теїстичний креаціонізм), якщо ж у другому – то нерідко негативно, в зв'язку з антитеїстичним, що зразу ж означає антинатуралістичним й антиантропним деструктивним способом її існування в сучасну епоху.

Виходячи з цього, сучасне християнство дає принципово двоїсту оцінку процесам розвитку людства. Так підкреслюється божественне походження культури, цивілізації й науково-технічної діяльності як невід'ємної складової їх буття. Завдяки цьому вони оцінюються як добрі за своєю сутністю. Визнаючи позитивну роль НТП у розвитку сучасної цивілізації, християнські богослови також наголошують на його негативних соціальних наслідках. Причому вкрай негативно оцінюються не лише наслідки, але й сама кардинальна спрямованість способу існування сучасної цивілізації радикально антихристиянська за своїм характером.

Тема 10. Видатні християнські теологи

1. Видатні християнські теологи ХХ ст.
2. Сучасні християнські богослови-інтелектуали.

Основна література: [19, 29, 35, 42, 44, 61].

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23].

В основу співробітництва науки й релігії покладається традиційна для християнства теорія помірної двоїстої істини, згідно з якою кожний з взаємодіючих суб'єктів (наука й релігія) має відносно автономну сферу своєї компетенції в справі пізнання принципово єдиної істини про сутнє. Релігійне й наукове пізнання мають свої області розкриття істини, яка проте одна і

єдина. Якщо богослов'я свідчить про першопричину світу, то наука говорить про його будову.

Звідси всі конфлікти між наукою й релігією, які мали місце в історії, оцінюються не інакше, як такі, що відбулися в результаті прикрого непорозуміння між деякими їх представниками і не мають під собою будь-яких серйозних світоглядних підвалин.

Якщо по відношенню до сучасних природничих наук Церква в цілому намагається дотримуватись помірної теорії двоїстої істини, то стосовно суспільних наук, які в силу свого гуманітарно-світського характеру неминуче пов'язані з певними областями богослов'я, церковної історії, канонічного права й таким чином за результатами своїх досліджень можуть вступати в реальний конфлікт з християнським віровченням, то тут, зрозуміло, ні про яку двоїстість істини автономних науки й релігії й мови бути не може. Оскільки, з одного боку, в сфері гуманітарного знання по великому рахунку може бути тільки одна виключно церковна істина, а, з другого боку, не можна не враховувати принципово світський характер гуманітарних наук в сучасному суспільстві, то РПЦ відстоює своє право на можливість вільного альтернативного існування поряд й нарівні з поглядом на сутне суспільних наук і своєї (релігійної) точки зору, що може сприяти створенню гармонійно всебічної повноти знання. "Вітаючи працю світських вчених в даній сфері й визнаючи важливість гуманітарних досліджень, Церква в той же час не вважає раціоналістичну картину світу, яку інколи формують ці дослідження, повною й всеосяжною. Релігійний світогляд не може бути відкинутий як джерело уявлень про істину, а також розуміння історії, етики й багатьох інших гуманітарних наук, які мають основу й право бути присутніми в системі світської освіти й виховання, в організації суспільного життя. Тільки поєднання духовного досвіду з науковим знанням дає повноту ведення. Жодна соціальна система не може бути названа гармонійною, якщо в ній існує монополія секулярного світорозуміння при винесенні суспільно значущих суджень. На жаль, зберігається небезпека ідеологізації науки, за яку народи світу заплатили високу ціну в ХХ столітті. Така ідеологізація особливо небезпечна в сфері суспільних досліджень, які закладаються в основу державних програм і суспільних проєктів. Виступаючи проти підміни науки ідеологією, Церква підтримує особливо відповідальний діалог з вченими-гуманітаріями".

В сучасному православному богослов'ї науково-технічний комплекс розглядається, перш за все, як природний інструмент благоустрою земного життя, який при певних умовах може стати одним із засобів пізнання Бога. Як двоєдиний засіб людської праці наука й техніка цілком існують й осмислюються в контексті культури й цивілізації. Якщо культура є збереженням оточуючого світу й турбота щодо нього, то цивілізація є плід цієї турботи, результат культуро-творчої діяльності людини. Таким чином, наука й техніка в своїй єдності, з точки зору авторів ОСК РПЦ, є одним з головних аспектів культури й цивілізації, важливим й невід'ємним засобом їх самотворення. Цей позитивний погляд на НТП радикально відрізняється від

секулярної західноєвропейської традиції розуміння науки й техніки, яка трактує їх переважно як засоби посилення експлуататорського панування людини над світом.

Постійний й безперервний прогрес наукових знань й техніки, за спостереженнями теологів, не лише дає людині все більш могутні засоби впливу на оточуючий світ, але поступово привчає її до думки про те, що вона сама, без будь-якої підтримки з боку надприродних сил, зможе досягнути всю повноту істини й стати володарем всього сущого. Під впливом гріховної спокуси прийняти на себе місію не тільки перетворювача, але й самого Творця сучасна людина часто заперечує існування Бога. У випадку такої згубної самовпевненості людина впадає в невір'я й атеїзм, ставлячи на місце дійсної релігії «релігію науки».

СЕМІНАРСЬКА РОБОТА СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ " Введення в теологію "

Тема 1. Християнство як релігія

1. Історія християнства: діалог Західної та Східної Церкви.
2. Католицизм (Римо-Католицька Церква).
3. Протестантизм. Англіканська, лютеранська, кальвіністська церкви.
4. Парадигма історії християнства.
5. Актуальні проблеми християнства.

Основна література: [14, 19, 21, 63, 65, 66]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Тема 2. Життя Християнської Церкви

1. Особливості організації церковного життя.
2. Священство: основні ієрархічні шаблі.
3. Історія християнських свят.
4. Аскетизм та моральні питання християнства.
5. Розвиток парафіяльного життя.

Основна література: [19, 44, 55, 66, 67, 84]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 18, 23]

Тема 3. Священне Предання Церкви та Святе Письмо

1. Основні методи тлумачення Біблії.
2. Вивчення Слова Божого.
3. Літургійне життя Церкви.
4. Спадщина святих отців.

5. Церковна архітектура та іконографія.

Основна література: [1, 19, 28, 56, 62, 70, 75]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Тема 4. Історія Вселенських Соборів як парадигма вивчення християнської теології

1. Основні етапи формування християнського віровчення.
2. Єресі та богословські формулювання Істини.
3. Богословська рефлексія.
4. Схизми та розколи.
5. Вселенські, Помісні та Архієрейські Собори Церкви.
6. Нові шляхи передання віри.

Основна література: [4, 17, 19, 22, 34, 41]

Додаткова література: [2, 4, 10, 17, 23]

Тема 5. Місія Церкви в сучасному світі

1. Проповідь Слова Божого.
2. Соціальне служіння Церкви.
3. Формування та розвиток соціального вчення Церкви.
4. Есхатологія та місіонерство.
5. Принципи християнського розуміння сучасної цивілізації.
6. Православна відповідь на глобальну кризу сучасності.

Основна література: [15, 16, 19, 42, 44, 47, 55, 61]

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23]

Тема 6. Видатні християнські теологи

1. Видатні християнські теологи ХХ ст.:
 - П'єр Тейяр де Шарден
 - Папа Римський Іоанн Павло II
 - протоієрей Сергій Булгаков
 - Микола Бердяєв
 - Семен Франк
 - Володимир Лоський
 - протоієрей Олександр Мень
 - митрополит Володимир (Сабодан).
2. Сучасні християнські богослови-інтелектуали:
 - Вселенський Патріарх Варфоломій (Архондоніс),
 - митрополит Іларіон (Алфєєв),
 - протодиякон Андрій Кураєв
 - диякон Павло Гаврилук

Основна література: [19, 29, 35, 42, 44, 61].

Додаткова література: [2, 4, 11, 17, 23].

**Тестові завдання
для самоперевірки знань з дисципліни
«Введення в теологію»**

1. Істинна релігія - це А) поєднання з Богом Б) віра в щось надприродне В) різновид психічної хвороби.
2. Християнська релігія є А) породженням людини Б) одностороннім даром Бога В) виникає у взаємодії людини і Бога.
3. До доказів буття Божого не відноситься А) космологічне Б) морально-етичне В) онтологічне Г) апологетичне.
4. Душа людини А) вічна Б) створена Богом і безсмертна В) створена Богом і смертна Г) не створена Богом і тимчасова.
5. Теодіцея – це вчення А) про справедливість Божу Б) про Бога як джерело зла В) про виправдання Бога перед фактом зла в світі.
6. Світ А) існує вічно Б) створений Богом В) виникає випадково сам по собі.
7. Бог по відношенню до Свого творіння А) іманентний Б) трансцендентний В) трансцендентний по сутності та іманентний по енергії.
8. Енергії Божі – це А) апофатичні ознаки Б) катафатичні ознаки В) відносні характеристики.
9. До апофатичних ознак Бога не відносяться А) буття Б) нествореність В) безмежність Г) благість.
10. Бог А) єдиний Б) троїстий В) триєдиний.
11. Іпостасною ознакою Отця є А) рожденість Б) ісхожденість В) нерожденість.
12. Дух Святий походить А) від Отця через народження Б) від Сина через ісхожденіє В) від Отця і Сина через ісхожденіє Г) від Отця через ісхожденіє.
13. Отець, Син і Дух Святий А) не рівні за сутністю Б) рівні за сутністю В) тотожні за іпостасями.
14. Джерелом Пресвятої Трійці є А) іпостась Сина Б) іпостась Отця В) божественна сутність.
15. Метою створеного сутнього є А) обоження Б) знищення В) очищення Г) спасіння.
16. Світ створений Богом А) з певного матеріалу Б) з сутності Божої В) з нічого Г) з енергії Божої.
17. Людина – це А) душа, яка керує тілом Б) унікальна єдність душі та тіла В) тіло, яке керує душею.
18. Після смерті зв'язок душі та тіла А) повністю знищується Б) зберігається в трансформованому вигляді В) зберігається без змін.
19. Тіло людини по відношенню до душі є А) домовиною Б) храмом В) в'язницею.
20. Творення світу та людини – це справа А) Отця Б) всієї Пресвятої Трійці В) сутності Божої.

21. Богооткровенні, віровчительні, загальнообов'язкові, церковні, спасительні істини – це А) канони Б) теореми В) аксіоми Г) догмати.
22. Свідоме спотворення догматичного вчення Церкви – це А) гріх Б) раскол В) ересь Г) збочин.
23. Люди, які свідомо відокремлюються від Церкви, порушуючи її канонічні норми, – це А) еретики Б) відступники В) відщепенці (раскольники) Г) збочинці.
24. Благодатний досвід Богопізнання, який неушкоджено передається протягом всієї історії Церкви, – це А) Священне Писання Б) Священне Передання В) Божественне Откровення Г) культурна традиція.
25. Ісус Христос – це А) Бог Б) людина В) Боголюдина Г) інопланетянин.
26. В іпостасі Ісуса Христа А) дві природи Б) одна природа В) три природи.
27. Боголюдський організм, членами якого є віруючі на чолі з Христом, – це А) релігійна організація Б) Церква В) храм Г) держава.
28. Смерть – це А) знищення Б) протиприродне відокремлення душі від тіла В) ілюзія Г) сон.
29. Поза Церквою спасіння А) можливе Б) неможливе В) інколи можливе.
30. До церковної ієрархії не відносяться А) єпископи Б) священники В) диякони Г) вчителі.
31. Главою Православної Церкви є А) Папа Римський Б) Вселенський Собор В) Ісус Христос Г) імператор Візантії.
32. Головним церковним святом є А) Родження Христове Б) Пасха Христова В) Вознесіння Христове Г) Покрова Богородиці.
33. Тіло і Кров Христа християнин споживає в Таїнстві А) Євхаристії Б) Вінчання В) Соборування Г) Священства.
34. Вільне порушення заповіді Божої – це А) подвиг Б) гріх В) протест Г) схизма.
35. Головна та універсальна заповідь християнства – це А) заповідь покаяння Б) заповідь віри В) заповідь любові Г) заповідь смирення.

**Варіанти правильних відповідей
на тестові завдання**

1. А	6. А	11. В	16. В	21. Г	26. А	31. В
2. В	7. В	12. Г	17. Б	22. В	27. Б	32. Б
3. Г	8. Б	13. Б	18. Б	23. В	28. Б	33. А
4. Б	9. А, Г	14. Б	19. Б	24. Б	29. Б	34. Б
5. В	10. В	15. А	20. Б	25. В	30. Г	35. В

**ТЕМИ РЕФЕРАТІВ З ДИСЦИПЛІНИ
" Введення в теологію "**

Написання реферату має метою поглиблене вивчення окремих тем курсу "Введення в теологію" та набуття навичок по обґрунтованому викладенню матеріалу, коли поєднується вимога повного розкриття теми та обмеженість обсягу викладення. Реферат виконується на основі

рекомендованих літературних джерел та з залученням іншої літератури по темі реферату. Реферат має обсяг 15-20 сторінок тексту, повинен містити список використаної літератури та посилання на неї по тексту. Використання періодичної літератури підвищує якість виконаної роботи.

Теми рефератів:

1. Християнське осмислення істотних властивостей терміну «богослов'я».
2. Виникнення терміну «іпостась», його вживання у філософії, Священному Писанні і християнському богослов'ї.
3. Святоотцівська термінологія особистих властивостей Божих.
4. Мета втілення Сина Божого.
5. Спілкування властивостей Божих і людських в особі Боголюдини.
6. Повнота сприйняття людської природи в Синові Божому.
7. Історія догматичних рухів після Вселенських соборів.
8. Поява монофізитства.
9. Наслідок Халкидонського Христологічного догмата (Боголюдська природа Церкви; затвердження православного антропологічного учення).
10. Суть спокутування по ученню Священного Писання Старого і Нового Завітів.
11. Історичний факт воскресіння Христа.
12. Тринітарне значення воскресіння Христа.
13. Екклезіологічний аспект воскресіння.
14. Сотеріологічне значення воскресіння Сина Божого.
15. Суть нового буття у Христі.
16. Визначення іпостасности осіб Святої Трійці.
17. Відношення Отця до Святого Духу.
18. Погляд святих отців на Filioque і per Filium.
19. Вчення Католицької Церкви про вихід Святого Духу від Отця і Сина.
20. Вчення про Логос в світлі Христологічного догмата.
21. Властивості догматів.
22. Спроби побудови догматичних систем в історії християнської думки.
23. Причини появи догматів.
24. Апофатичні властивості Божі.
25. Катафатичні властивості Божі.
26. Космологічний, телеологічний, онтологічний аргументи на користь буття Божого.
27. Моральний, антропологічний, історичний аргументи на користь існування Божого.
28. Православне вчення про Особу Відкупителя.
29. Біблійні і святоотецькі образи Відкуплення.
30. Церква – єдина, свята, соборна й апостольська. Значення цих онтологічних властивостей.

31. Три ступеня священства і апостольство як особливе служіння в Церкві.
32. Союз між Церквою земною і Церквою небесною
33. Поняття про таїнства Церкви.
34. Таїнство Євхаристії
35. Таїнство Хрещення і Миропомазання.
36. Таїнство покаяння.
37. Таїнство шлюбу.
38. Таїнство священства.
39. Тілесна смерть і безсмертя душі.
40. Блаженство праведників і муки грішників після Страшного Суду.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Значення терміну «богослов'я», «теологія».
2. Основні богословські дисципліни.
3. Основні напрями богослов'я.
4. Розвиток історії християнської думки.
5. Вивчення співвідношення між догматами та канонами.
6. Святе Письмо та Священне Передання Церкви як джерела християнського віровчення.
7. Богонатхненність Святого Письма.
8. Десять Заповідей святого пророка Мойсея.
9. Вчення Церкви про Святу Трійцю.
10. Заповіді Блаженств у Новому Завіті.
11. Основні положення вчення про природу та волю Христа Спасителя.
12. Поняття про Триєдиного Бога.
13. Єретичні течії у християнстві: маніхейство, докетизм, гностицизм.
14. Єретичні течії епохи Вселенських Соборів: аріанство, несторіанство, монофізитство, монофелітство, іконоборство.
15. Схильність людської природи до гріхопадіння.
16. Християнська антропологія: образ и подоба Божа.
17. Первородний гріх та обоження людини.
18. Церковна ієрархія.
19. Заснування Церкви та її місія у світі.
20. Боговтілення Христа на землі.
21. Православне вчення про спасіння (сотеріологія).
22. Православне вчення про Церкву (еклезіологія).
23. Церква як боголюдський організм.
24. Церква — єдина, свята, соборна й апостольська..
25. Вшановування Богородиці та святих Церкви Христової.
26. Християнська молитва.
27. Поняття про таїнства Церкви.

28. Таїнство Євхаристії.
29. Таїнство хрещення і миропомазання.
30. Таїнство покаяння.
31. Священне Передання Церкви.
32. Вивчення духовних творів святих отців Церкви.
33. Православна есхатологія та християнська історіософія.
34. Розвиток соціального вчення Церкви: основні тенденції.
35. Причини появи догматів.
36. Святе Письмо та Святий Переказ як джерела християнського віровчення.
37. Ім'я, з яким відкрився Господь Мойсею. Значення цього імені.
38. Апофатичні властивості Божі.
39. Катафатичні властивості Божі.
40. Космологічний, телеологічний, онтологічний аргументи на користь буття Божого.
41. Моральний, антропологічний, історичний аргументи на користь існування Божого.
42. Біблійні антропоморфізми.
43. Основні положення вчення про Триєдиного Бога.
44. Аналогії Пресвятої Трійці у світі.
45. Іпостасні властивості Божественних Осіб.
46. Троїчність Божественних Осіб і категорія числа (кількості).
47. Вчення Плотіна про три іпостасі.
48. Дуалізм.
49. Деїзм.
50. Пантеїзм.
51. Християнське вчення про створення світу «із нічого».
52. Мотиви і мета творіння.
53. Хибні вчення про Промисл Божий.
54. Схильність людської природи до гріхопадіння.
55. Відмінність душі людської від душ тварин.
56. Образ і подoba Бога в людині.
57. Первородний гріх.
58. Три основні погляди на походження людської душі.
59. Склад людської природи: дихотомія, трихотомія.
60. Ангели в Священному Писанні.
61. Небесна ієрархія.
62. Досконалість ангельської природи.
63. Падіння ангелів темряви і місце їх перебування.
64. Ставлення ангелів до простору і часу.
65. Православне вчення про Особу Відкупителя.
66. Теорії відкуплення: юридична, моральна й органічна.
67. Біблійні і святоотецькі образи Відкуплення.
68. Складові Відкуплення.
69. Чудеса Спасителя.

70. Церква як боголюдський організм.
71. Церква – єдина, свята, соборна й апостольська. Значення цих онтологічних властивостей.
72. Три ступеня священства і апостольство як особливе служіння в Церкві.
73. Союз між Церквою земною і Церквою небесною.
74. Почитання святих.
75. Молитви за померлих.
76. Таїнство шлюбу.
77. Таїнство священства.
78. Тілесна смерть і безсмертя душі.
79. Ознаки Другого пришествя.
80. Уявлення про Антихриста у світлі Святого Письма та Святого Переказу.
81. Страшний суд.
82. Блаженство праведників і муки грішників після Страшного Суду.
83. Християнське осмислення істотних властивостей терміну «богослів'я».
84. Історичний факт воскресіння Христа.
85. Тринітарне значення воскресіння Христа.
86. Екклезіологічний аспект воскресіння.
87. Сотеріологічне значення воскресіння Сина Божого.
88. Суть нового буття у Христі.
89. Вчення Католицької Церкви про вихід Святого Духу від Отця і Сина.
90. Вчення про Логос в світлі Христологічного догмата.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. — К., 2013.
2. Аверінцев Сергій. Софія-Логос. Словник. — К., 2004.
3. Александр (Семенов Тянь-Шанский), еп. Православный катихизис. — К., 2014.
4. Алипий (Кастальский-Бороздин), архим., Исайя (Белов), архим. Догматическое богословие. Курс лекций. — Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2000.
5. Антоний (Блум), митрополит Суражский. Пути христианской жизни. Беседы. — К., 2001.
6. Антоний (Блум), Митрополит Суражский. Труды. — М., 2002.
7. Аржаковський Антуан. Переосмислення православної традиції та довір'я до майбутнього // Аржаковський Антуан, Денисенко Микола, дияк. Чи можливе реформування Православ'я? — К., 2017.

8. Баумейстер Андрій. Біля джерел мислення і буття. Вибрані філософські етюди. — К., 2012.
9. Баумейстер Андрій. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. — К., 2012.
10. Бачинин В. А. Введение в христианскую эстетику. — СПб., 2005.
11. Бергольйо Хорхе, Скорка Авраам. На небі і на землі. — К., 2017.
12. Битбунов Г. С. Дванадцятье праздники (историко-литургическое описание). — М., 2012.
13. Біблія і мораль / Біблійні корені дій християнина. — Львів, 2012.
14. Борозенець Т. А., Гаврилюк Т. В. Релігієзнавство. — К., 2013.
15. Бочков Павел, свящ. Обзор неканонических православных юрисдикций XX – XXI вв. Т. 1: Политические расколы. — К., 2014.
16. Бочков Павел, свящ. Обзор неканонических православных юрисдикций XX – XXI вв. Т. 2: Реформаторские расколы. — К., 2014.
17. Вселенський Патріарх Варфоломій. Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі. — К., 2011.
18. Вступ до богослів'я (катехізис). — К., 2016.
19. Гаврііл (Я. В. Кризина), архім.; Діонісій Мартишин, прот.; Павло Бочков, свящ. Вступ до православної теології: Посібник / Я. В. Кризина, Д. С. Мартишин, П. В. Бочков. — К., 2018.
20. Григорій (Афонский), архієп. Введение в каноническое право Церкви. — 2001.
21. Давыденков Олег, свящ. Катехизис. — М., 2005.
22. Дворкин А. Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви. Курс лекций. — Нижний Новгород, 2016.
23. Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. — К., 2016.
24. Дудченко Андрій, прот. Божественна літургія. Путівник. — К., 2016.
25. Забуга М, прот. Православні цінності в сучасному українському контексті // Православні духовні цінності і сучасність: Матер. Міжнар. наук. практ. конф. Київ, 21 берез. 2003 р. — К., 2003.
26. Закон Божий: Посіб. для недільних шкіл і сім'ї / Упоряд. проф., прот. Петро Влодек. — Луцьк, 2006.
27. Зозуляк Ян, прот. Катехетическая миссия Церкви. — К., 2008.
28. Иларион (Алфеев), еп. Православие. Т. 1. — М., 2008.
29. Иларион (Алфеев), еп. Православие. Т. 2. — М., 2009.
30. Иларион (Алфеев), еп. Православное богословие на рубеже эпох. — К., 2002.
31. Иларион (Алфеев), еп. Православное свидетельство в современном мире: Доклады, интервью, слова. — СПб., 2006.
32. Иларион (Алфеев), игум. Вы — свет мира. Беседы о христианской жизни. — Клин, 2001.
33. Иларион (Алфеев), игум. Святоотеческое наследие и современность // Церковь и время.—М., 2000. — № 2 (11).

34. Иларион (Алфеев), митр. Церковь в истории: Православная Церковь от Иисуса Христа до наших дней. — М., 2013.
35. Иван Огієнко (митрополит Іларіон). Любімо свою Українську церкву / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. — К.: 2015.
36. Ігор (Ісіченко), архієп. Загальна Церковна Історія. — Харків, 2006.
37. Йоан (Зізіулас), митр. Буття як спілкування. Дослідження особистісності Церкви. — К., 2005.
38. Каллист (Уэр), еп. Православная Церковь. — М., 2001.
39. Калліст (Уер), еп. Внутрішнє Царство. — К., 2003.
40. Калліст (Уер), еп. Православний шлях. — К., 2003.
41. Кирил (Говорун), архім. Післямова. Святий Дух виявився професійнішим за професійних церковних бюрократів // Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. — К., 2016.
42. Кирил, Патріарх Московський і всієї Русі. Слово пастиря. — К., 2009.
43. Кирило (Говорун), архім. Українська публічна теологія. — К., 2017.
44. Кирило (Говорун), архім. Мета-еклезіологія: хроніка самоусвідомлення Церкви. — К., 2018.
45. Коваленко Георгій, прот. Великий Піст та Страсний Тиждень: одвічні сенси і сучасні форми. — К., 2017.
46. Коцар С. В. Православна християнська етика: Навч. посіб. — К., 2007.
47. Кураев А. Традиция, Догмат, Обряд. Апологетический очерк. — М., 1995.
48. Кюнг Ханс. Во что я верю. — М., 2013.
49. Мартишин Д. С. Діалог Української Православної Церкви та суспільства у процесі політичних трансформацій України: монографія / Д. С. Мартишин. — К., 2017.
50. Мартишин Д. С. Основи православної віри: [Навч. посіб. для студ. МАУП]. — К., 2005. — 176 с.
51. Мартишин Діонісій, прот. Благовістять оновлення світу: Духовні бесіди зі студентською молоддю на православні свята. — К., 2012.
52. Мартишин Діонісій, прот. На шляху до віри: основи Православ'я. — К., 2010.
53. Мартишин Діонісій, прот., Бочков Павло, свящ. Взаємодія Церкви та суспільства в умовах процесів глобалізації: монографія / Д. С. Мартишин, П. В. Бочков. — К., 2017.
54. Мартышин Д. С. Религиозно-этическая концепция Пьера Тейяра де Шардена в свете христианского богословия: Монография. — К., 2006.
55. Мень Александр, прот. Таинство, Слово и Образ. Православное богослужение. — М., 2001.
56. Мень Алескандр, прот. Исагогика. Курс по изучению Священного Писания. Ветхий Завет. — М., 2000.

57. Мольтман Юрген. Человек / Пер. с нем. — М., 2013.
58. Олександр (Драбинко), архім. Чому розкольніцькі угруповання в Україні називаються неканонічними. — К., 2007.
59. Олександр (Драбинко), митрополит Переяслав-Хмельницький і Вішневський. «Бути вдячним Богові». — К., 2017.
60. Основи вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини. — К., 2009.
61. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. — К., 2002.
62. Пелікан Ярослав. Виправдання Традиції. — К., 2010.
63. Пелікан Ярослав. Ісус крізь століття. — К., 2015.
64. Пеций Михайл, прот., Мартышин Дионисий, прот. Введению в социальную работу Церкви: учеб. пособие / прот. Михайл Пеций, прот. Дионисий Мартышин. — К., 2015.
65. Религиозная этика: краткий конспект лекций для студентов заочников / Автор-сост. прот. Дионисий Мартышин. — К., 2011.
66. Релігієзнавство: навчальний посібник / [Наук. ред. Д. В. Брильов; відп. за вип. О. В. Лісовий, О. С. Лихота]. — К., 2015.
67. Релігієзнавство: Навчальний посібник. 2-ге вид. / За ред. Мозгового Л. І., Бучми О. В. — К., 2008.
68. Сильвестр (Стойчев), архим. Догматическое богословие: учебное пособие для 2-го класса духовной семинарии. — К., 2016.
69. Харт Д. Красота бесконечного: Эстетика христианской истины. — М., 2010.
70. Хейз Р. Этика Нового Завета. — М., 2005.
71. Хопко Фома, прот. Основы Православия. — Мн., 1991.
72. Черенков Михайло. Відкритий протестантизм. — К., 2017.
73. Чернышев В. М. Религиоведение. — К., 2003.
74. Чопей Богдан, Мартышин Дионисий, прот. Основы социального учения Русской Православной Церкви: учеб. пособие / Богдан Чопей, прот. Дионисий Мартышин. — К., 2013.
75. Чорноморець Юрій. Генадій Христокін. Підсумки розвитку православної теології у ХХ столітті // Інтернет-портал «Релігія в Україні» [Електронний ресурс]. — 2017. — Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/7670-pidsumki-rozvitku-pravoslavnoyi-teologiyi-u-xx-stolitti.html>. Дата доступу: 10. 07. 2017.
76. Чорноморець Юрій. Теологія та університет: межі та форми взаємодії в українських умовах // Інтернет-портал «Релігія в Україні» [Електронний ресурс]. — 2012. — Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/19584-teologiya-ta-universitet-mezhita-formi-vzayemodiyi-v-ukrayinskix-umovax.html> — Дата доступу: 12. 12. 2017.
77. Шмеман Александр, прот. Богослужение и Предание. — М., 2005.
78. Шмеман Александр, прот. Введение в богословие. Курс лекций по догматическому богословию. — Клин, 2001.

79. Шмеман Александр, прот. Вера и Церковь. Сборник. — М., 2012.
80. Шмеман Александр, прот. Водой и духом. О таинстве Крещения. — М., 2018.
81. Шмеман Александр, прот. Исторический путь Православия. — М., 2010.
82. Шмеман Александр, прот. Литургическое богословие. — СПб., 2006.
83. Шмеман Александр, прот. Литургия и Предание. — К., 2005.
84. Яннарас Христос. Вера Церкви: Введение в православное богословие / Пер. с новогреч. — М., 1992.
85. Яннарас Христос. Свобода етосу. — К., 2003.

Додаткова:

1. Володимир (Сабодан), Митрополит Київський та всієї України. Доповіді, промови, звернення. — К., 2011.
2. Глухов І. О. Православний катихізіс. — СПб., 2008.
3. Денисенко Микола, дяк. Чи можлива літургійна реформа в Православ'ї // Аржаковський Антуан, Денисенко Микола, дяк. Чи можливе реформування Православ'я? — К., 2017.
4. Евдокимов Павел. Искусство иконы. Богословие красоты. — Клин, 2005.
5. Евдокимов Павел. Православие. — М., 2002.
6. Ельчанинов А., свящ. Записи. — М., 2001.
7. Евдокимов Павел. Незбагненна Божа любов. — К., 2004.
8. Каспер В. Ісус Христос. — К., 2002.
9. Каспер Вальтер, кардинал. Служитель радости. Священниче буття. — священниче служіння. — Жовква, 2009.
10. Лосский В. Н., Петр (Л'юилье), еп. Толкование на Символ веры. — К., 2000.
11. Людство і віра: Навч.-метод. посіб. / Авт.-уклад. Г. Щокін. Т. 1. — К., 2002.
12. Мейендорф И. Живое Предание: Свидетельство Православия в современном мире. — М., 2004.
13. Мень Александр, прот. Быть христианином. — М., 2007.
14. Мень Александр, прот. Практическое руководство к молитве. — М., 1999.
15. Мень Александр, прот. Пути Церкви. — М.: Жизнь с Богом, 2013.
16. Мольтман Юрген. Дух жизни. Целостная пневматология. — М., 2017.
17. Мольтман Юрген. Пришествие Бога. Христианская эсхатология. — М., 2017.
18. Пеций Михаил, прот., Мартышин Дионисий, прот. Современные проблемы христианской философии истории: учебное пособие. — К., 2016.
19. Пірен М. І. Соціологія релігії: Підручник. — К., 2008.

20. Православ'я: український вимір: Навч. посіб. / За заг. ред. Сауха П. Ю. — К., 2004.
21. Православна віра. Послання Східних Патріархів. — Вінніпег, 1957.
22. Райт Н. Т. Авторитет Писання и власть Бога. — Черкасси, 2007.
23. Релігієзнавство: навчальний посібник / [Наук. ред.. Д. В. Брильов; відп. за вип.. О. В. Лісовий, О. С. Лихота]. — К., 2015.
24. Реформація: успіх Європи і шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р. М. Шеремета, О. Романенко, В. Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. Освіти. — К., 2017.
25. Санніков С. В. Історія християнства для дітей. — К., 2016.
26. Санніков С. В. Огляд історії християнства: Навч. посіб. — К., 2007.
27. Серебрякова Ю. В., Никулина Е. Н., Серебряков Н. С. Основы Православия: Учеб. пособие. — М., 2010.
28. Соловій Р. Виникаюча Церква. — Черкаси, 2014.
29. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: [монографія] / : [Хвесик М. А., Бистряков І. К., Левковська Л. В., Пиліпів В. В.]; за ред. акад. НААН України М. А. Хвесика. — К., 2012.
30. Степовик Дмитро. Візантологія. — Івано-Франківськ, 2002.
31. Тейяр де Шарден П. Избранные мысли. Человечество в движении // Тейяр де Шарден П. Божественная среда / Пер. с франц. О. С. Вайнер, Я. Г. Кротова и З. А. Масленниковой. Вступ. ст. прот. Александр Мень. — М., 1992.
32. Феофан Затворник, свят. Письма к разным лицам о разных предметах веры и жизни. — М., 1999.
33. Харт Д. Красота бесконечного: Эстетика христианской истины. — М., 2010.
34. Цыпин В. А. Каноны и церковная жизнь // Церковь и время. — М., 2000. — № 2 (11).
35. Цыпин В. А. Церковное право: 2е изд. — М., 1996.
36. Черенков Михайло. Відкритий протестантизм. — К., 2017.
37. Чорноморец Ю. П. Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопажита до Геннадія Схоларія. — К., 2010.
38. Шмеман Александр, прот. Мир как таинство // Шмеман Александр, прот. Церковь, мир, миссия. Мысли о Православии на Западе. — М., 1996.
39. Шмеман Александр. Евхаристия: Таинство Царства. — М., 2001.
40. Шмеман Александр. За життя світу: Таїнства і Православ'я. — Львів, 2009.
41. Шмеман Олександр, прот. Євхаристія: Таїнство Царства. — Львів, 2013.
42. Щокін Георгій. Україна і світ на зламі історії. — К., 2007.
43. Яроцький П. Л. Релігієзнавство. К., 2004.